Vol 3 Issue 10 April 2014 ISSN No :2231-5063

International Multidisciplinary Research Journal

Golden Research Thoughts

Chief Editor
Dr.Tukaram Narayan Shinde

Publisher
Mrs.Laxmi Ashok Yakkaldevi

Associate Editor
Dr.Rajani Dalvi

Honorary
Mr.Ashok Yakkaldevi

Welcome to GRT

RNI MAHMUL/2011/38595 **ISSN No.2231-5063**

Golden Research Thoughts Journal is a multidisciplinary research journal, published monthly in English, Hindi & Marathi Language. All research papers submitted to the journal will be double - blind peer reviewed referred by members of the editorial board.Readers will include investigator in universities, research institutes government and industry with research interest in the general subjects.

International Advisory Board

Flávio de São Pedro Filho
Federal University of Rondonia, Brazil

Kamani Perera
Regional Center For Strategic Studies, Sri Lanka

Janaki Sinnasamy
Librarian, University of Malaya

Romona Mihaila
Spiru Haret University, Romania

Delia Serbescu
Spiru Haret University, Bucharest, Romania

Anurag Misra
DBS College, Kanpur

Titus PopPhD, Partium Christian University, Oradea,Romania

Mohammad Hailat
Dept. of Mathematical Sciences, University of South Carolina Aiken

Abdullah Sabbagh
Engineering Studies, Sydney

Ecaterina Patrascu
Spiru Haret University, Bucharest

Loredana Bosca
Spiru Haret University, Romania

Fabricio Moraes de Almeida
Federal University of Rondonia, Brazil

George - Calin SERITAN
Faculty of Philosophy and Socio-Political Sciences Al. I. Cuza University, Iasi

Hasan Baktir
English Language and Literature Department, Kayseri

Ghayoor Abbas Chotana
Dept of Chemistry, Lahore University of Management Sciences[PK]

Anna Maria Constantinovici
AL. I. Cuza University, Romania

Horia Patrascu
Spiru Haret University, Bucharest,Romania

Ilie Pintea,
Spiru Haret University, Romania

Xiaohua Yang
PhD, USA

.....More

Editorial Board

Pratap Vyamktrao Naikwade
ASP College Devrukh,Ratnagiri,MS India

R. R. Patil
Head Geology Department Solapur University,Solapur

Rama Bhosale
Prin. and Jt. Director Higher Education, Panvel

Salve R. N.
Department of Sociology, Shivaji University,Kolhapur

Govind P. Shinde
Bharati Vidyapeeth School of Distance Education Center, Navi Mumbai

Chakane Sanjay Dnyaneshwar
Arts, Science & Commerce College, Indapur, Pune

Awadhesh Kumar Shirotriya
Secretary,Play India Play,Meerut(U.P.)

Iresh Swami
Ex - VC. Solapur University, Solapur

N.S. Dhaygude
Ex. Prin. Dayanand College, Solapur

Narendra Kadu
Jt. Director Higher Education, Pune

K. M. Bhandarkar
Praful Patel College of Education, Gondia

Sonal Singh
Vikram University, Ujjain

G. P. Patankar
S. D. M. Degree College, Honavar, Karnataka

Maj. S. Bakhtiar Choudhary
Director,Hyderabad AP India.

S.Parvathi Devi
Ph.D.-University of Allahabad

Sonal Singh,
Vikram University, Ujjain

Rajendra Shendge
Director, B.C.U.D. Solapur University, Solapur

R. R. Yalikar
Director Managment Institute, Solapur

Umesh Rajderkar
Head Humanities & Social Science YCMOU,Nashik

S. R. Pandya
Head Education Dept. Mumbai University, Mumbai

Alka Darshan Shrivastava
Shaskiya Snatkottar Mahavidyalaya, Dhar

Rahul Shriram Sudke
Devi Ahilya Vishwavidyalaya, Indore

S.KANNAN
Annamalai University,TN

Satish Kumar Kalhotra
Maulana Azad National Urdu University

Address:-Ashok Yakkaldevi 258/34, Raviwar Peth, Solapur - 413 005 Maharashtra, India
Cell : 9595 359 435, Ph No: 02172372010 Email: ayisrj@yahoo.in Website: www.aygrt.isrj.net

Golden Research Thoughts
ISSN 2231-5063
Impact Factor : 2.2052(UIF)
Volume-3 | Issue-10 | April-2014
Available online at www.aygrt.isrj.net

कविता : संज्ञा आणि संकल्पना

Koti Santosh Vijaykumar

Assistant Professor

सारांश :-

जगातील सर्व भाषांच्या वाङ्मयामध्ये कवितेचा इतिहास फार जुना आहे. आदिमसंस्कृतीमध्ये गीत गायले जात. त्या गीतपरंपरेमधून आजच्या कवितेचे स्वरूप रूढ झाले. गीतापासून दृश्य, मूर्त म्हणजे शब्दरूपात कविता सिध्द झाली. कविता मानवी संस्कृतीच्या अभिव्यक्तीचा आद्य हुंकार आहे. कविता या संज्ञेचा थोडक्यात परिचय करून घेऊ.

प्रस्तावना :

कविता या शब्दाशिवाय काव्य, पद्य असे समानार्थी शब्द वापरले जातात. परंतु काव्य आणि कविता या शब्दांमध्ये सूक्ष्म फरक आहे. 'काव्य' ही व्यापक संज्ञा आहे. काव्य असे जसे उलनेखि जाते. तेव्हा अमूक एका कोण्याच्या कवितेचा निर्देश केला जात नाही. काव्यात सामन्यत: काव्यप्रकारातील काही कालखंडाचा, अगर समग्र काव्याची अपेक्षा असते. कवितेच्या तत्त्वज्ञानाचा विचार करताना सामग्र्याने एकंदर काव्याचा विचार केला जातो. काव्य शब्द कविता हा वाङ्मयप्रकाराच्या निर्देशाच्या उद्देशाने वापरला जातो, तर कविता कोणा एकाच्या रचनेला म्हटले जाते. कविता ही संज्ञा आहे. काव्य ही कविता संज्ञेतून संकल्पनातून रूढ होते. आधी संज्ञा जन्म घेते. मग तिची संकल्पना रूढ होते. संकल्पना म्हणजे एक विचारव्यूह सीमित अशा विचारव्यूहातून व्यापक अशी संज्ञा निर्माण होते. तेव्हा 'काव्य' ही एक वाङ्मयप्रकार निदर्शक संकल्पना आणि कविता मर्यादित न्यूहाची रचना करणारी संज्ञा होय. सामान्यत: काव्य आणि कविता हे समानार्थक शब्द समजूनच त्यांचे उपयोजन केले जाते.

कवितेचे दृश्यरूप म्हणजे कवितेचा भाषिक अवकाश. हा अवकाश लहान असतो. एखाद्या दीर्घकवितेचा भाषिक अवकाश लघुकथे इतका असू शकतो. कवितेच्या हया लघुत्वामुळे कवितेत वर्णनाला, स्पष्टीकरणाला तसा फारसा वाव नसतो. कविता लहानखुरी, अटकर असली तरी तिच्या अल्पावकाशातही अनेकार्थ सूचकता, अर्थकक्षा रूंदावन नेण्याची क्षमता असते. यामुळे कमीत कमी शब्दांत जास्तीत जास्त आशयाचे सूचन करणारा वाङ्मय प्रकार म्हणून कवितेकडे पाहिले जाते. एखाद्या चांगल्या छोटया कवितेमधून विशाल अशा आशयाची अनुभूती येते. उदाहरणार्थ, पु शि. रेगे यांची 'त्रिधा राधा' कविता.

कवितेला पद्यरूप असते म्हटले. गणमात्रायुक्त अशा रचनेला पद्य म्हणतात. कवी माधव ज्यूलियन (माधवराव पटवर्धन) यांनी 'पद्य म्हणजे लयबध्द अक्षररचना होय,' असे म्हटले आहे. यावरून पद्य आणि कविता यांचा अनुबंध लक्षात येईल. 'एक पद्यबंध' म्हणजे एक कविता असे सांगितले गेले आहे. पद्याबघात विशिष्ट ओळी असतात, ती रचना कोणत्या ना कोणत्या वृत्तछंदान असते कमी कमी २ ओळी चेही (चरणांचेही) पद्यबंध असे. उदा. "अन फिकट गुलाबी दगाआडच्या खुणा मांडिवर तिच्या नभाच्या... " (पु शि. रेगे-दोलां पू३१).

कविता लययुक्त आणि नाद मुक्त असते. यात शब्दकळांची भूमिका महत्त्वी असते. कवितेची शब्दकळा म्हणजे शब्द निवडण्याची पध्दत. शब्दांच्या निवडीमधून, त्यांच्या मांडणीमधून, इतकेच नाही तर चरणांच्रूा कमी किंवा अधिक लांबी मधून लय आणि नाद निर्माण होतात. शिवाय कवितेत अनुप्रास, यमक, यती, मात्रा, आघात, योजून नादमयता निर्माण केली जाते. यालाच कवितेचे श्राव्य रूपबंध म्हटले आहे. काव्य सौंदर्याच्या अंगामधील एक महत्त्वाचे अंग आहे. या श्राव्यरूपबेधासह कवितेचे कायिक रूपबंध असते. कायिक रूपबंध म्हणजे कवितेच दृश्य रूप होय. हे दृश्यरूप कागदावरील कविता कशी मांडणी, कागदाच्या मधोमध आहे का, चरण, चरणातील पदसंख्या इत्यादी पाहीले जाते. कवितेच्या कायिक व श्राव्य रूपबंधाविषयी सुप्रसिध्द समीक्षक गंगाधर पाटील लिहितात की, "साहित्यकृती ही मूलत: शब्दस्वरूप आहे. तिचे हे शब्दरूप प्रथम आपल्या अनुभवाचा विषय होत असते. हे शब्दरूप नादरूपातून मूर्त होत असते; तसेच ते लिखित वर्णरूपातून आरेखित होत असते. तिचे नादरूप श्राव्य असते, तर लिखित वर्णन दृश्य असते. तिच्या श्रव्यरूपाचा अनुभव नेत्रेद्रियांनी घेत असतो."

आपल्याकडील संस्कृत साहित्यविचारवंतांनी कवितेचा वस्तुनिष्ठ विचार केला आहे. त्यांनी कवितेतील शब्दांना शरीर तर शब्दांच्या अर्थाला आत्मा कल्पिले आहे. यालाच आज शब्दात्मक आणि अर्थात्मक असे. भाषेतील शंब्दांना काहीएक अर्थ

देऊन तो विचार जात आहे. आपण स्वीकारतो शब्दोच्चार झाला की कोणत्यातरी वस्तूचा भावनेचा वा स्थितीगतीचा अर्थाचा बोध होतो. हे अर्थाचे वाच्य (वाच्यार्थ) लक्ष्य (लक्ष्यार्थ) व्यंग्य (व्यंग्यार्थ) असे प्रकारचे आहेत. काव्यात व्यंग्यार्थ असतो. कवितेतील शब्दांच्या अर्थाबद्दल अनेक शंका घेतल्या जातात यावर स्पष्टीकरणही दिले गेले आहे ते असे: १. साहित्यकृतीचा अर्थ स्थिर असतो. या भूमिकेला वस्तुनिष्ठ भूमिका म्हणतात. २.साहित्यकृतीचा अर्थ रसिक वाचकाच्या मन:स्थितीशी, त्याच्या वाचनप्रक्रियेशी, संवेदरशीलतेशी निगडीत असतो. ३. तर तिसरा विचार अधिच्या दोन्ही विचारांना बाजूला सारतो. साहित्यकृतीचा अर्थ साहित्याच्या सहितेत नसतो, वाचकाच्या मनात नसतो आणि त्याच्या वाचनप्रक्रियेतही नसतो, तर तो अर्थ साहित्यकृती आणि तिचा वाचक यांच्यामधील सहजसर्जक वाचनप्रक्रियेतून निर्माण होतो.

शब्दांच्या अधरोल्लेखित त्रिविध अर्थशक्तीशिवाय कविता प्रभावी होण्यासाठी तिच्यामधील अर्थसौंदर्य फुलण्यासाठी प्रतीके आणि प्रतिमांचेही उपयोजन होते. प्रतीके मोठी मर्मदर्शी असतात. प्रतीक रूंद संकल्पना व त्यांचे अर्थ यांच्या संबंध असलेली गोष्ट, रूढ संकल्पनेच्या पलीकडे जाऊ अर्थ व्यक्त करणारे शब्द म्हणजे प्रतीक. आपापल्या भाषिक समाजानुसार व संस्कृतिनुसार भाषेमध्ये प्रतिके येतात. त्या कवितागत प्रतीकांना आनुषंगिक असे नवे अर्थ प्राप्त होतात. कविता प्रतिमांनी युक्त असते. उदाहरणार्थ 'आहे-नकुल' कविता (कुसुमाग्रज) प्रतिमा म्हणजे मूर्ती, चित्र किंवा एखाद्याचे प्रतिबिंब. एखादी वस्तू डोळ्यासमोर नसताना त्या वस्तूच्या रंगरूपा सह आपल्या मन:चक्षंसमोर येणाऱ्या या चित्राला प्रतिमा म्हणतात. काव्यातील या प्रतिमा शब्दांनी निर्माण केल्या जातात. त्यांना मानसिक प्रतिमा म्हणतात. रूपमा, रूपक, रूपकातिशयोक्ती अशा आलंकरिक प्रतिमा असतात. उपमा, कपक, अतिशयोक्ती अशा अलंकारानाही प्रतिमाच समजले जाते.

कविता शब्द, ओळी कडवी, ध्रुपद, समांतरता, ताल, लय, छंद, आणि प्रतीक, प्रतिमा, रूपक, मिथ आदिबंध इत्यादी घटकांनी मिळून एकसंध बनते शब्दांच्या ओळीचा, कडव्यांचा सुंदर कवितेच्याच रचनेचाच संकलित अर्थ म्हणजे कवितेचा आशय होय.

आशयघन व अर्थपूर्ण कवितेमधून वाचकास काव्यरसाची प्रचिती येते. काव्यरस म्हणजे वाचत असताना मनाची होणारी चित्तवृत्ती होय. शृंगार, हास्य, करूण रोद्र, वीर, भयानक, बीभत्स, अद्भूत हे आठरस असे पूरक रस आहेत. हे आठ रस म्हणजे कवितेचा आशय प्रभावी करणारे पूरक घटक म्हणावयास हवे. कवितेत असलेला विषय रसवत्तेमुळे प्रभावी व परिणामकारक होतो. काव्याचे विषय काहीही असू शकतात. काव्याकारणेही काहीही ठरू शकतात. कवी श्रीधर तिळवे यांनी याची यादीच दिली आहे : १.काम,२.हिंसा, ३.संपादन, ४.सत्ता, ५.सुरक्षितता, ६.जिज्ञासा, ७.स्नेह, ८.प्रेम, ९.कायापालट, १०. आराम, ११.भक्ती, १२.आनंदसुख, १३.करूणा ह्या आसक्तीमधून, ह्या तृष्णांमधून कविता निर्माण होते. तिळव्यांनी निर्मितीची कारणे सांगितलेली आहेत. परंतु सामान्यपण हीच आसक्ती व हीच तृष्णा काव्याचे विषय ठरू शकतात.

असे अनेक विषय असलेल्या काव्याचे वर्गीकरणही (प्रकार) जान येतील. काव्यप्रकरांची चिकित्सा फार थोड्या समीक्षकांनी केली आहे. डॉ.वसंत पाटणकरांनी काव्यप्रकारांची अगदी सखोल चिकित्सा केली आहे. त्यांनी काव्यप्रकाराच्या वर्गीकरणाची १.आशयात्मक तत्त्व २.संरचनात्मक, ३.प्रस्तुतीकरणात्मक वा सादरकरणात्मक तत्त्व अशी तीन तत्त्वे सांगितलेली आहेत. या तीन तत्त्वांच आधारे काव्याचे वर्गीकरण करता येते.

काव्याचे वर्गीकरण (प्रकार)

अ) आशयात्मक काव्य

१.थ्वलापिका
२.जनपद
३.गीतप्रकार: भक्तिगीते,
४.ऋतुगीते, गीपगीते,
५.डावगीत, बडगीते,
६.अंगाईगीत, स्त्रीगीते,
७.कोळीगीते.

ब) संरचनात्मक काव्य

१.भाककाव्य
२.नाथ्यकाव्य
३.कथाकाव्य
४.चिंतनगर्भकाव्य
५.गीत
६.सुनीत
७.उद्देशिका

८.कबाई
९.कणिका
१०.हायकू
११.गझल

क) सादरीकरणात्मक काव्य

१.धवळे
२.गौळण
३.विराणी
४.पद
५.भारूड
६.लावणी

सारांश, कविता या संज्ञेची काव्य ही व्यापक संकल्पना होय. संज्ञा व्यापक असते: व्यापक संज्ञेमधील एक सांकल्पनिक विचारव्यूह स्वीकारून सीमित संकल्पना विकासित होते. कविता या संज्ञेमधून महीकाव्य, खंडकाव्य, स्फुट काव्य अशा संकल्पना निर्माण झाल्या. कविता या संज्ञेचा अर्थ काव्यात सीमित होतो आणि काव्याला व्यापक अर्थ प्राप्त होवून साकल्याचा समावेश दिसून येतो. मुळात काव्य हीच व्यापक सज्ञा आहे. सर्वच वाङ्मयप्रकारांना काव्य म्हटले जायचे.

संदर्भ :

१.डहाके, वसंत आबाजी व इतर (संपा.): संज्ञा संकल्पना कोष, भटकळ फाउन्डेशन प्रकाशन, मुंबई,२००२

Koti Santosh Vijaykumar
Assistant Professor

Publish Research Article
International Level Multidisciplinary Research Journal
For All Subjects

Dear Sir/Mam,

We invite unpublished Research Paper,Summary of Research Project,Theses,Books and Book Review for publication,you will be pleased to know that our journals are

Associated and Indexed,India

- International Scientific Journal Consortium
- OPEN J-GATE

Associated and Indexed,USA

- EBSCO
- Index Copernicus
- Publication Index
- Academic Journal Database
- Contemporary Research Index
- Academic Paper Databse
- Digital Journals Database
- Current Index to Scholarly Journals
- Elite Scientific Journal Archive
- Directory Of Academic Resources
- Scholar Journal Index
- Recent Science Index
- Scientific Resources Database
- Directory Of Research Journal Indexing

Golden Research Thoughts
258/34 Raviwar Peth Solapur-413005,Maharashtra
Contact-9595359435
E-Mail-ayisrj@yahoo.in/ayisrj2011@gmail.com
Website : www.aygrt.isrj.net